

Veronika Hofrová, Eva Rotreklová

ODBORNÁ PŘÍPRAVA BUDOUCÍCH PĚSTOUNŮ A OSVOJITELŮ

Koncepční a metodické poznámky

vydal

TRIADA

PORADENSKÉ CENTRUM, O.S.

v rámci projektu Metodické postupy, odborné služby a vzdělávání
v náhradní rodinné péči financovaného z prostředků Nadace Terezy Maxové

Nadace Terezy Maxové

Brno, březen 2009

© 2009 TRIADA-Poradenské centrum o. s., Brno, All rights reserved

ISBN 978-80-254-4588-4

Publikace je zpracována jako studijní a metodický materiál pro zainteresované odborníky, zejména pracovníky orgánů sociálně-právní ochrany dětí, pracovníky zdravotnických a školských zařízení a studenty sociální práce, psychologie a příbuzných oborů.

**Za spolupráci a podporu děkujeme JUDr. Otakaru Motejlovi
a pracovníkům Kanceláře veřejného ochránce práv.**

Za podnětné připomínky děkujeme PhDr. Vojtěchu Černému.

OBSAH

ÚVODEM	7
VÝCHODISKA	8
VYBRANÉ POJMY K TÉMATU NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE	10
ODBORNÁ PŘÍPRAVA NA PŘIJETÍ DÍTĚTE DO RODINY	12
ROZDÍLY V PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH OSVOJITELŮ A PĚSTOUNŮ	15
TEMATICKÉ BLOKY	18
DÍTĚ A JEHO RODINA	20
DÍTĚ V ÚSTAVNÍ VÝCHOVĚ	21
BUDOUCÍ PĚSTOUNI A OSVOJITELÉ A PROCES ZPROSTŘEDKOVÁNÍ NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE	22
ZPROSTŘEDKOVÁNÍ NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE	23
PRŮBĚH SEZNAMOVÁNÍ SE S DÍTĚTEM	25
PŘÍCHOD DÍTĚTE DO OSVOJITELSKÉ RODINY, PRVNÍ ROK SPOLEČNÉHO ŽIVOTA	26
PŘÍCHOD DÍTĚTE DO PĚSTOUNSKÉ PÉČE – PRVNÍ ROK ŽIVOTA DÍTĚTE V PĚSTOUNSKÉ PÉČI	27
PŘIJETÍ ROLE PĚSTOUNA A OSVOJITELE	28
UTVÁŘENÍ IDENTITY OSVOJENÉHO DÍTĚTE	30
UTVÁŘENÍ IDENTITY DÍTĚTE VYRŮSTAJÍCÍHO V PĚSTOUNSKÉ PÉČI ...	31
HODNOCENÍ ODBORNÉ PŘÍPRAVY	33
ZÁVĚREM.....	35
POUŽITÁ LITERATURA	37
AUTORKY	38
SPOLEČNÉ AKTIVITY V OBLASTI SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANY DĚTÍ.....	38

ÚVODEM

Tato publikace vznikla z profesionální potřeby autorek shrnout poznatky, ke kterým jsme dospěly nejen na základě našeho teoretického vzdělání, ale především dlouhodobým a různorodým působením v oblasti sociálně-právní ochrany dětí, které zahrnuje případovou práci s rodinami, jejichž děti byly umístěny do ústavní výchovy, případovou práci s pěstouny a osvojiteli, lektorskou činnost v rámci odborné přípravy na přijetí dítěte a také realizaci vzdělávacích programů pro pracovníky veřejné správy v oblasti sociálně-právní ochrany dětí – to vše v průběhu uplynulých deseti let. Chceme, aby tato publikace přispěla k nezbytným změnám v systému péče o ohrožené děti.

Předkládáme proto odborné veřejnosti

- jeden z možných přístupů k problematice sociálně-právní ochrany dětí
- koncepci, kterou je možno použít při zavádění transformačních priorit do praxe
- náměty k odborné diskusi různých – více než názorových spíše „dlouhohletou praxí zažitých“ – přístupů odborných týmů a jednotlivců, jejímž cílem by byla změna pohledu a uvažování tak, aby byl vždy prvořadým zájem dítěte
- podněty a návrhy k možnému využití v praxi sociálně-právní ochrany dětí.

Myšlenky, postoje a náhledy, které v této publikaci prezentujeme, jsme si ověřovaly a stále ověřujeme nejen v naší každodenní praxi, ale také prostřednictvím úzké spolupráce a mnoha odborných diskuzí především se zahraničními odborníky nebo s těmi, kteří profesionálně vyrostli v českém prostředí, ale působili řadu let v oboru v zahraničí, na nejrůznějších konferencích a odborných fórech.

Signál k vydání publikace přišel ve chvíli, kdy byl prezentován vládní dokument **Transformace a sjednocení systému péče o ohrožené děti (duben 2008)**, jehož principy a priority se naprosto shodují s našimi koncepčními úvahami a metodickými postupy, které se snažíme prezentovat.

VÝCHODISKA

Na základě systematického studia a především dlouhodobé praxe – případové práce, lektorské činnosti a koncepčních a metodických konzultací – jsme si potvrdily to, co v mnoha jiných zemích je nejen známé, definované a formulované, ale taky v praxi uplatňované: všechna činnost, včetně legislativních úprav, strukturování systému a metodických postupů musí být vedena s respektem k zájmům a potřebám dítěte a k naplnění jednoho ze základních občanských práv – práva na rodinný život.

Českému prostředí chybí jasně formulovaná východiska, koncepce a metodické postupy v oblasti péče o ohrožené děti. Nejrůznější přístupy, postupy a aktivity v praxi všech jednotlivců, týmů, orgánů a organizací, kteří se v systému pohybují, ale také názory laické veřejnosti a mediálně šířené názory dokazují, že česká společnost v oblasti sociálně-právní ochrany nejen „zaspala“, ale dostala se v této oblasti na samý konec vyspělé části světa.

Svědčí o tom nálezy a stanoviska evropských organizací a orgánů – Evropského soudního dvora, Rady Evropy, ale také veřejného ochránce práv. Situaci také komplikují mediálně, ale bohužel mnohdy i ústy profesionálů šířené polopравdy a zjednodušující pohledy (např. „rodina je vždycky lepší než ústav“ a z toho také vyplývající zjednodušující návrhy na řešení situace – „zrušíme všechny ústavy“ anebo „všechny děti dáme do náhradních rodin“...).

Kritický pohled na situaci v oblasti náhradní rodinné péče a definování jeho slabých míst jsme podrobně popsaly již dříve – **Kritická místa v systému náhradní rodinné péče a možnosti jejich změny** (Hofrová, V., Rotreklová E., *Náhradní rodinná péče a transformace systému péče o ohrožené děti, TRIADA-Poradenské centrum, Brno, 2008*), na tomto místě proto uvádíme jen stručný výtah.

Neuspokojivá situace v systému náhradní rodinné péče je odrazem skutečnosti, za kterou je naše republika opakovaně kritizována – příliš velký počet dětí umístěných v ústavních zařízeních. Při bližším pohledu je ovšem jasné, že tato situace není způsobena pouze tím, že bychom měli „málo pěstounů“ nebo že by postup při umístování dětí byl příliš byrokratický a zdlouhavý. Hlavní příčinou je naopak snadnost, s jakou je dítě umístěno mimo svou vlastní rodinu. Stále jsme nedosáhli stavu, kdy by byly využívány všechny možnosti a prostředky k tomu, aby dítě mohlo zůstat ve své vlastní rodině, případně aby se po krátkodobém umístění mimo svou rodinu do ní mohlo vrátit.

Snaha snížit počet dětí v ústavu směřuje téměř výhradně k tomu, aby dítě bylo umístěno do náhradní rodinné péče. Tím dochází k velkému množství dětí v evidenci NRP, pro které se nedaří najít vhodnou rodinu a ani celý systém náhradní rodinné péče nedokáže zabránit tomu, aby děti byly umístovány do

náhradních rodin i za cenu velkého rizika selhání NRP. Jako kritická místa v systému jsme tedy označily:

- **Zařazení dítěte do evidence NPR** – zákon upravuje postup zařazení dítěte do evidence jen velmi vágně. To je pravděpodobně jedním z důvodů, proč k tomuto pro dítě zcela zásadnímu kroku dochází často nahodile, bez návaznosti na jiné kroky směřující k sanaci rodiny a bez ohledu na perspektivu dítěte a jeho další vývoj – pod heslem „rodina je vždy lepší než ústav“.
- **Odborná příprava na přijetí dítěte** – rozdílná úroveň odborné přípravy v jednotlivých krajích republiky vede k tomu, budoucí pěstouni a osvojitelé nejsou schopni připravit sebe a podmínky své rodiny na příchod dítěte, na naplňování jeho potřeb a zejména na to, v čem je výchova přijatého dítěte jiná než výchova dítěte, které vyrůstá ve své vlastní rodině.
- **Zařazení do evidence osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny** – v praxi často dochází k nejednotnosti v jednotlivých složkách posouzení – z hlediska lékařského se často praxe liší kraj od kraje, posouzení sociální se často omezuje na pouhý výčet materiálních podmínek potencionálních pěstounů či osvojitelů. Z hlediska psychologického posouzení často není jasné, na co se vlastně odborné posouzení zaměřuje, mnohde chybí hlubší posouzení stability rodinného prostředí, motivace k přijetí dítěte a v případě rodin, ve kterých již nějaké dítě vyrůstá, až na čestné výjimky zcela chybí odborné posouzení celého rodinného systému.
- **Proces zprostředkování** – i přes dobré legislativní podmínky (např. uzákonění poradních sborů) je stále proces zprostředkování spíše způsobem „uspokojování žadatelů“ než hledáním takového prostředí, které může nejlépe naplnit potřeby dítěte. Poradní sbory jsou často pod tlakem zde již několikrát zmiňované teze, že „rodina je pro dítě vždy lepší než ústavní zařízení“ a tak často navrhují zprostředkovat NRP i za cenu významného rizika selhání, což má pochopitelně pro dítě nevratné negativní následky. Rovněž postup některých nestátních organizací (na hraně a často i za hranou zákona) způsobuje, že dítě vyrůstá v rodině, která není schopna naplnit jeho potřeby a v mnoha případech pak také to, že náhradní rodinná péče je ukončena předčasně a dítě se vrací do ústavní výchovy.
- **Odborné vedení náhradní rodinné péče** – přestože zákon ukládá OSPOD navštěvovat rodiny, které převzaly do své péče nahrazující péči rodičů dítě, víceméně se jedná skutečně o návštěvy, nikoliv o odbornou pomoc a podporu osvojitelů a pěstounů, směřující k naplnění potřeb dítěte. Považujeme odborné vedení předosvojitelské a pěstounské péče za nezbytný krok, který povede k významnému snížení rizika selhání náhradní rodinné péče.

Všechna tato místa jsou v systému propojena, chronologicky na sebe navazují a nevhodně zvolený postup u kteréhokoliv z nich je potom zpravidla příčinou toho, že náhradní rodinná péče není pro dítě vhodným řešením, které by naplňovalo jeho potřeby.

VYBRANÉ POJMY K TÉMATU NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE

Jsme si vědomy, že následující výčet pojmů nekoresponduje v některých případech s dikcí právní úpravy – zejména se zákonem 359/99 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí. Domníváme se však, že užívané pojmosloví má velkou vypovídací hodnotu o tom, jak o dané věci přemýšlíme, jaká je naše hodnotová orientace, postoj a subjektivní vztah v situaci, kterou daný pojem popisuje nebo k osobě, která danou situaci prožívá.

Domníváme se, že uvedené pojmosloví a jeho definice vyjadřují nejlépe to, v čem spatřujeme důležité momenty v systému náhradní rodinné péče a ilustrují tak celou prezentovanou koncepci.

Často jsme kritizováni i z řad profesionálů za důraz, který klademe na užívání pojmů s poukazem na „slovičkaření“. Nicméně předpokládáme, že význam jazyka jako nástroje je dostatečně zdůrazněn ve všech publikacích, které se vztahují k sociální práci či k terapeutické práci. Současně bychom chtěly zdůraznit, že používání terminologie je spojeno také se zaběhanou a kritizovanou praxí, zejména tam, kde se postupuje podle „tradičního“ pojetí již po mnohá desetiletí. Pojmy, které používáme, odrážejí to, jak o věcech přemýšlíme. Je potěšitelné, že nejlépe tuto skutečnost přijímají účastníci odborné přípravy na přijetí dítěte, kteří nejsou zatíženi profesionálními „návyky“, a to navíc s velkou úlevou. Zdůvodňují to tím, že doposud se na problematiku náhradní rodinné péče dívali „optikou žadatelů“ – tedy těch, kteří si chtějí něco nahradit, a v průběhu přípravy se začali dívat „optikou“ dítěte, tedy toho, který potřebuje něco nahradit. Porozuměli také celému procesu zprostředkování a smyslu náhradní rodinné péče. Nejsou již pasivními žadateli, o kterých rozhodují jiní, ale sami formulují své podmínky a nabídku dítěti a stávají se tak kompetentními partnery v procesu zprostředkování.

Pro větší porozumění uvádíme ty nejdůležitější pojmy, jejich vysvětlení, resp., definice, které doplňují resp. odrážejí hlavní principy koncepce důsledně hájící zájmy a potřeby dítěte.

Náhradní rodinná péče je služba dítěti, všechny kroky a aktivity se odvíjejí od nejlepšího zájmu ohroženého dítěte a směřují k naplnění jeho potřeb. Na adopci nebo pěstounskou péči má proto „nárok“ pouze dítě.

Dítě umístěné mimo přirozené rodinné prostředí je vždy dítě, jehož vývoj je ohrožen, dítě traumatizované separací od rodičů a sourozenců. Cílem

sociálně-právní ochrany dětí je využít všechny prostředky pro návrat dítěte do rodiny.

Ústavní výchova může být pro děti školního věku a dospívající se složitou rodinnou i osobní historií lepším řešením než pěstounská péče, i když je dlouhodobá.

Dvě formy náhradní rodinné péče – osvojení (adopce) a pěstounská péče jsou výjimečným řešením situace dítěte separovaného od rodičů. Výrazně se odlišují, rozdíly jsou dány tím, jaké potřeby a co ohroženému dítěti ta která forma „nahrazuje“.

Osvojení je trvalé a nevratné řešení situace dítěte, kterému nahrazuje rodičovskou péči a výchovu v osvojitelské rodině. Osoby osvojitelů se staví na místo rodičů a to jak fakticky, tak také po právní stránce – vykonávají povinnosti rodičů, disponují jejich právy – mají rodičovskou zodpovědnost.

Pěstounská péče je dočasná, různě dlouhou dobu trvající péče o dítě a výchova dítěte v rodinném prostředí pěstouna/ky (pěstounů), které nahrazuje dítěti rodinné prostředí. Osoby pěstounů jsou postaveni vedle rodičů dítěte, po určitou dobu jsou jejich „partnery“ ve výchově dítěte, rodičovská zodpovědnost (práva a povinnosti) zůstávají zpravidla rodičům, příp. jsou jen omezena.

Poručenství není formou náhradní rodinné péče, ale je vyjádřením právní situace dítěte – resp. určením osoby, která po určitou dobu má na místo rodičů jejich práva a povinnosti – rodičovskou zodpovědnost – může ale také nemusí o dítě osobně pečovat.

Uchazeči (příp. zájemci) o osvojení podáním žádosti o zařazení do evidence osob vhodných stát se osvojitelem zveřejňují svůj úmysl a přání nahradit dítěti trvale rodinné prostředí i vztahové osoby. Motivací bývá často vlastní nechtěná bezdětnost.

Uchazeči (příp. zájemci) o pěstounskou péči podáním žádosti o zařazení do evidence osob vhodných stát se pěstouny zveřejňují svůj úmysl přijmout dítě do pěstounské péče a poskytnout mu individuální péči a rodinné prostředí po dobu, po kterou nebude moci vyrůstat ve své vlastní rodině.

Odborné posouzení a zařazení do evidence uchazečů o přijetí dítěte do osvojení nebo pěstounské péče = posouzení způsobilosti uchazeče a definování jeho schopností a podmínek pro přijaté dítě a zvládnutí role nebiologického rodiče (v případě osvojení) a pečovatele v případě pěstounské péče.

Odborná příprava na přijetí dítěte do rodiny je příležitost pro porozumění situaci a potřebám dítěte, které nemůže vyrůstat ve svém přirozeném rodinném prostředí, příležitostí zamyslet se nad podmínkami sebe a své

rodiny pro přijetí takového dítěte a naučit se definovat podmínky, které uchazeči pro výchovu přijatého dítěte mají.

Zařazení do evidence osob vhodných stát se osvojiteli uznání způsobilosti uchazeče stát se osvojitelem (a to z hlediska sociálního, zdravotního i psychologického) a nahradit tak dítěti trvale rodinné prostředí a rodičovské osoby spolu s definováním podmínek, které přijatému dítěti osvojitelé nabízí.

Zařazení do evidence osob vhodných stát se pěstouny uznání způsobilosti uchazeče stát se pěstounem (a to z hlediska sociálního, zdravotního i psychologického) a nahradit tak dítěti rodinné prostředí a individuální péči po dobu, po kterou nemůže vyrůstat ve své vlastní rodině, spolu s definováním podmínek, které přijatému dítěti pěstouni nabízí.

Zprostředkování náhradní rodinné péče dítěti znamená výběr rodiny, která má podmínky odpovídající potřebám dítěte a zahrnuje také posouzení míry rizika svěřením dítěte do konkrétní rodiny.

Definovat potřeby dítěte a vyhodnotit zda podmínky, které nabízí uchazeč, je mohou naplnit, je odborná práce. Je třeba k ní mít kvalifikaci a pro eliminování subjektivního pohledu je třeba rozhodnutí multidisciplinárního týmu. Řídit se požadavky žadatelů, délkou jejich zařazení v evidenci osob vhodných stát se pěstounem nebo osvojitelem, je záležitost vstřícného přístupu vůči druhému, nehraje tady primární roli racionální stránka rozhodování, ale do popředí se dostává snaha vyjít vstříc, naplnit očekávání, zkrátit dobu „čekání na dítě“. Tento postup jak na straně „žadatelů“ tak i toho, kdo vybírá rodinu (třeba podle názoru „oni už tak dlouho čekají“), vytváří situaci, kdy zájem dítěte ustupuje do pozadí a primární se stávají zájmy dospělých a to jak „žadatelů“ tak i pracovníků, kteří se na zprostředkování podílejí. Navíc tu nastupuje ať už vědomě nebo podvědomě pocit vděku a závázání.

ODBORNÁ PŘÍPRAVA NA PŘIJETÍ DÍTĚTE DO RODINY

Odborná příprava jako součást systému náhradní rodinné péče byla uzákoněna zákonem 359/1999 Sb. Zpočátku odbornou přípravu zajišťovaly okresní úřady, poté obecní úřady obcí s rozšířenou působností. V současné době odbornou přípravu zajišťuje krajský úřad, který může její realizaci pověřit jinou fyzickou či právnickou osobu. V praxi většina krajských úřadů vypisuje na realizaci odborné přípravy výběrové řízení, jehož podmínky jsou různé.

Forma, obsah i rozsah odborné přípravy se v jednotlivých krajích v rámci České republiky liší v závislosti na realizátorovi přípravy, jeho vzdělání, zkušenostech, praxi a koncepci.

Autorky publikace působí jako lektorky odborné přípravy od roku 2000, při čemž v každém roce jsme realizovaly pět či šest skupinových příprav, kterých

se účastnilo vždy 15 až 20 osob. Konceptci odborné přípravy, jak ji realizujeme dnes, jsme připravovaly zhruba od roku 2005 s využitím našich dosavadních zkušeností jak z odborné přípravy, tak ale zejména z další případové práce s rodinami, jejichž děti odchází do NRP a dále s osvojiteli a pěstouny.

Odborná příprava je také jedním ze způsobů, jak můžeme naši koncepci náhradní rodinné péče prezentovat. Právě na tomto fóru již mnoho let budoucím pěstounům a osvojitelům předáváme náš pohled na situaci dítěte, které dočasně nebo trvale namůže vyrůstat ve své vlastní rodině, na jeho potřeby a na možnosti a cesty, jak tyto potřeby naplňovat. Na první pohled je možná paradoxní, že právě budoucí pěstouni a osvojitelé mají pro tuto koncepci často větší porozumění, než mnozí profesionálové a odborníci, kteří v oblasti sociálně-právní ochrany dětí působí již mnoho let. Domníváme se, že příčinou tohoto stavu je právě fakt, že budoucí pěstouni a osvojitelé jsou „laici“, kteří nejsou zatíženi dlouholetou praxí a tím nemusí projít obtížnou cestou přiznat si, že i když něco dělám třeba dvacet let, nemusí to ještě znamenat, že to dělám dobře. V rámci vzdělávacích programů pro odborníky z oblasti sociálně-právní ochrany dětí jsme si ověřily, že pro tyto odborníky je často nejobtížnější zjištění, že cesta, kterou dosud šli, nemusí být ta jediná správná.

V čem je tedy naše pojetí sociálně-právní ochrany dětí tak odlišné od většinyového přístupu? Jednoznačně důrazem na situaci a potřeby dítěte a jeho rodiny jako systému, který se v čase mění. Na první pohled vypadá toto tvrzení jako banální a samozřejmé. Nicméně jsme přesvědčeny, že právě tady je „zakopaný pes“. Jako každý člověk i my všichni – pracovníci v systému sociálně-právní ochrany dětí – potřebujeme mít zpětnou vazbu, potřebujeme mít pocit, že svou práci děláme dobře – jednoduše řečeno, potřebujeme být chváleni. Ale dítě nám tuto zpětnou vazbu přímo dát nemůže. Nepřijde za námi s poděkováním, že se dostalo do téhle rodiny, kde je mu dobře, že jsme mu pomohli vrátit se ke své mamě a tátovi. V náhradní rodinné péči jsou to nejčastěji pěstouni a osvojitelé, kteří jsou s námi „spokojeni, že jsme vyhověli jejich požadavkům a svěřili jim přesně takové dítě, jaké si přáli“. Občas se dokonce setkáváme s tvrzením, že klienty pracovníků sociálně-právní ochrany dětí na úseku náhradní rodinné péče jsou „žadatelé“ a úspěšná náhradní rodinná péče je ta, když se podaří „uspokojit žadatele“.

Jediným klientem sociálně-právní ochrany dětí, o jehož blaho jde, musí být vždy dítě. Dospělí, budoucí pěstouni a osvojitelé, jsou pak našimi partnery, jejich prostřednictvím se snažíme zajistit dítěti stabilní, emocionálně i podnětově bohaté prostředí pro jeho další vývoj a naplnění jeho potřeb.

Neporozumění tomu, co jsou potřeby dítěte a jak je naplňovat, se nejmarkantněji projevuje v posouzení vztahu mezi dítětem a jeho rodiči a v zásadách

orgánů sociálně-právní ochrany dětí a soudů do této oblasti. Běžná praxe spočívá v tom, že při práci s rodinou je tendence rodiče dítěte hodnotit, soudit, případně odsuzovat, dávat jim šance, které zhusta nevyužívají a pak si nad nimi „umýt ruce“ s tvrzením, že svou šanci nevyužili. Chybí pochopení toho, že s rodiči pracujeme proto, že dítě své rodiče potřebuje a že jeho prvotním zájmem je žít se svými rodiči a pokud to není možné, tak zachovat vztah, který s rodiči má. Rodiče jsou hodnoceni z pohledu dospělých a často jsou poměřováni podle subjektivních kritérií toho, kdo je hodnotí – zda se o dítě starají dostatečně, případně zda ho dostatečně často navštěvují v ústavním zařízení, zda jsou tyto návštěvy pro dítě „podnětné a přínosné“. Úkolem orgánů sociálně právní ochrany dětí, osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany dětí, ale i tzv. opatrovnických soudů je zajistit, aby dítě mohlo žít se svými rodiči v bezpečí, případně aby se k nim mohlo z ústavní výchovy vrátit a v případě, že to není možné, aby mělo zachováno vztah a vazbu se svými rodiči. Tyto priority jsou obsaženy v Úmluvě o právech dítěte (čl. 9) a reflektuje je také vládní dokument Transformace a sloučení systému péče o ohrožené děti z dubna 2008 (k dispozici na internetových stránkách MPSV – <http://www.mpsv.cz/cs/5282>, případně v publikaci Náhradní rodinná péče a transformace systému péče o ohrožené děti).

Zdůrazňujeme, že vztah a vazba mezi dítětem a jeho rodiči a jejich udržení mohou mít různé podoby – počínaje pravidelnými kontakty přes občasný kontakt telefonický nebo korespondenční, až po vztah a vazbu, které existují pouze na vědomé úrovni mezi těmi, kteří o dítě pečují a jeho rodiči. Není a nesmí být úkolem pracovníků v systému sociálně-právní ochrany dětí hodnotit, jestli se rodiče „dost snaží“, zda „využili“ nebo nevyužili“ možností, s hodnocením zda jsou pro dítě „dobrymi“ nebo „špatnými“ rodiči, případně i s vyjádřením „ten si to nezaslouží“.

Plně souhlasíme s Chválou a Trapkovou v jejich pojetí vztahů vrozených a získaných (in Chvála, V., Trapková, L.: Rodinná terapie a teorie jin-jangu, Portál, 2008). Vztahy vrozené jsou dané, samozřejmé, nelze si je zvolit, rodíme se do nich, lze je pouze naplnit nebo nenaplnit, nelze je ztratit. Naproti tomu vztahy získané si volíme, nejsou samozřejmé a lze je kdykoliv ztratit, na druhou stranu je lze vypěstovat z ničeho.

Nepochopení významu vztahů vrozených pro dítě spolu s potřebou být ve své práci oceňován a mít pozitivní zpětnou vazbu svádí na scestí také při práci s vlastními, biologickými rodiči dítěte. Tito rodiče téměř vždy zásah orgánu sociálně-právní ochrany dětí považují za zásah nepřátelský, ohrožující pro sebe a svou rodinu. Protože jsou to zpravidla lidé s nižšími sociálními

dovednostmi, toto ohrožení se projevuje zvenčí zdánlivou nemotivovaností ke spolupráci, lhostejností a někdy až agresí vůči těm, kteří se jim „snaží pomoci“. Z pohledu odborníků, pracujících s rodinou, pak dostávají často byť podvědomou nálepkou špatných rodičů, kteří nejsou schopni, nechtějí spolupracovat, své dítě nenavštěvují, nejeví o něj zájem atd. Nepochopení jejich významu pro dítě pak vede k tomu, že dítě je od svých rodičů i trvale separováno, kontaktu mezi dítětem a rodiči je bráněno, protože rodiče se „dost nesnaží“ a přitom „dostali už tolik šancí“. Izolaci dítěte nebereme šanci rodičům, ale dítěti. Postoj k rodičům dítěte se výmluvně odráží v obratu „odebrání dítěte“ – termín odebrání sám o sobě implikuje, že někoho trestáme, protože mu něco odebíráme. Je to slovo citově zabarvené. V zahraničí se na tomto místě užívá termín „umístění dítěte mimo rodinu“, případně „dočasné umístění dítěte mimo rodinu“. Plně respektuje, že k tomuto zásahu do rodinného života dochází v zájmu dítěte tam, kde je to nezbytné, ale neznamená to trest pro nehodné rodiče.

Odborná příprava k přijetí dítěte do rodiny v našem pojetí je pohledem na životní historii dítěte, jeho aktuální situaci, potřeby a prognózu v kontextu s osobní reflexí situace a podmínek budoucích pěstounů a osvojitelů a jejich rodin. Podrobněji jsme se odborné přípravě věnovali také v příspěvku Inovativní prvky v odborné přípravě na přijetí dítěte do pěstounské péče a odborné služby pro pěstouny a osvojitele (VII. celostátní seminář Aktuální otázky náhradní rodinné péče, Brno, říjen 2007). Příspěvek je uveřejněn ve sborníku z tohoto semináře a také v publikaci Náhradní rodinná péče a transformace systému péče o ohrožené děti v České republice (vydala TRIADA – poradenské centrum o. s., Brno, říjen 2008).

ROZDÍLY V PŘÍPRAVĚ BUDOUČÍCH OSVOJITELŮ A PĚSTOUNŮ

Hned na začátku je třeba poznamenat, že se nejedná o přesné rozdělení mezi těmi, kteří chtějí přijmout dítě do osvojení a těmi, kteří chtějí přijímat dítě do pěstounské péče. Přesnější hranicí je spíše motivace pro přijetí dítěte. Příprava pro budoucí osvojitele je určena bezdětným pářům, kteří si chtějí přijetím dítěte nahradit také své vlastní rodičovství a kteří téměř bez výjimky chtějí přijmout dítě kojeneckého nebo batolecího věku, v běžném zdravotním stavu, většinové populace. Příprava pro budoucí pěstouny je určena těm, kteří chtějí přijmout dítě do pěstounské péče, těm, kteří již nějaké dítě vychovávají a také těm, kteří chtějí přijímat děti starší či děti s komplikovanější anamnézou.

Domníváme se, že již dle výše zmíněného výčtu je zřetelné, že příprava pro budoucí pěstouny je jak do rozsahu, tak do témat obsírnější než příprava pro budoucí osvojitele. Má-li odborná příprava připravit budoucí náhradní rodiče

na specifika výchovy přijatého dítěte, pak je srozumitelné, že výchova osvojeného dítěte, které přišlo do rodiny v kojeneckém věku, má mnohem méně odlišností, než výchova dítěte v pěstounské péči, které žilo ve své vlastní rodině i v ústavní výchově a do rodiny přišlo v předškolním věku. Také role pěstouna je mnohem méně jednoznačná a obtížněji zvládnutelná než role osvojitele.

Odborná příprava je navíc také příležitostí setkat se s lidmi se stejným cílem, v podobné situaci, s podobnými očekáváními ale i obavami. V tomto smyslu se situace budoucích pěstounů a budoucích osvojitelů významně liší, jak o tom svědčí mimo jiné i ohlasy těch, kteří absolvovali „společnou přípravu“, kde tedy byli osvojitelé i pěstouni společně: „Pro adoptivní rodiče jsme mimozemšťani- vůbec je tato možnost (přijetí dítěte do pěstounské péče) nenapadne jako možná, spíše divná!!! Právě na přípravce jsme si tak připadali, rozdíl mezi nimi a námi mi přišel dost velký. Navíc jsme v celé přípravce JEDINÍ pěstouni, což nás mrzí a cítíme se tam trošku osamělí...“ (Autentická citace budoucích pěstounů.)

Stěžejním bodem přípravy pro budoucí pěstouny je opravdové přijetí a zvnitřnění skutečnosti, že dítě má své rodiče, kteří jsou pro něj významní a pěstouni nemohou být konkurenty nebo přímo nepřátelé rodičům dítěte.

V odborné přípravě pro budoucí pěstouny pak klademe důraz zejména na tato témata:

- dočasnost pěstounské péče (ve smyslu možného návratu dítěte k jeho rodičům, pokud pominou důvody, pro které bylo dítě od rodičů separováno) – zejména uzákonění pěstounské péče na přechodnou dobu téměř implikuje představu, že vedle ní existuje ještě tzv. klasická PP, která je „natrvalo“;
- vztah mezi dítětem a jeho rodiči je pro dítě důležitý a v případě svěření dítěte do pěstounské péče je třeba tomuto vztahu věnovat pozornost a podporu;
- velmi zásadní pro přijetí dítěte je motivace budoucích pěstounů – jakou jejich potřebu má přijetí dítěte naplnit?
- změna situace dětí, které v rodinách pěstounů již vyrůstají – děti vlastní, osvojené, v PP.

Účastní-li se této přípravy budoucí osvojitelé, jsou to zpravidla páry, které již dítě vychovávají, případně páry věkově starší (40 a více let) či samotné ženy (se samotným mužem jsme se v naší praxi dosud nesetkaly). I pro ně má příprava, rozšířená o témata pěstounské péče, velký význam. Okolnostmi a okolím (laickým, ale bohužel často i odborným) jsou často tlačeni k tomu, aby „svou žádost rozšířili i na pěstounskou péči“, protože „dětí do osvojení je přece tak málo, tak

aby se dočkali“. Díky tomu, že si tito účastníci přípravy jasně uvědomí rozdíly mezi pěstounskou péčí a osvojením, umí se kvalifikovaně rozhodnout, zda jsou skutečně schopni přijmout dítě do pěstounské péče. Nebo se naopak utvrdí v tom, že jejich situace, motivace a podmínky, které nabízí, odpovídají pouze osvojení a jsou schopni si pak za svým názorem stát i za cenu, že možná nikdy dítě nepřijmou. Porozumí často tomu, že mít dítě za každou cenu není cesta ke štěstí – ani pro ně, natož pak pro přijaté dítě.

Setkáváme se s námitkami, že oddělení odborné přípravy pro budoucí pěstouny a pro budoucí osvojitele naráží na organizační problémy – zájemců o pěstounskou péči je mnohem méně a s ohledem na to, že příprava je prakticky ve všech krajích skupinová, trvalo by to mnohde i déle než rok, než by byla alespoň jedna skupina přípravy budoucích pěstounů naplněna. Nicméně jsme přesvědčeny, že pokud budeme vědět, proč má takové rozdělení přípravy smysl a význam, dokážeme se pro to podmínky vytvořit – například spoluprací více krajů na přípravách budoucích pěstounů.

FORMY PRÁCE

Odborná příprava je v celé republice realizována převážně jako skupinová. Domníváme se, že až na výjimky, je to způsob efektivní a to z více důvodů – nejen s ohledem na ekonomickou stránku věci. Při práci lze využít skupinové dynamiky. Pro účastníky přípravy je velkým přínosem setkání s osobami v podobné situaci, s podobným cílem. Mimo to často sami účastníci přípravy oceňují, že díky ostatním účastníkům přípravy dostanou odpověď i na otázky, které by je samotné ani nenapadly a přitom jde o věci důležité a podstatné.

Nicméně přestože jde v přípravě o skupinovou práci, je to skupina poněkud netypická – její členové se do ní nepřihlásili dobrovolně, jejich motivace pro práci v odborné přípravě je velmi různorodá, ale zpočátku spíše malá. Budoucí pěstouni a osvojitelé vědí, že jsou ve fázi posuzování (i když v odborné přípravě nejde primárně o jejich posuzování), proto mají zpočátku větší obrany a větší tendenci ke stylizování se. To, že se jedná o manželské páry, má často vliv na aktivitu jednotlivých účastníků – v manželském páru se zejména zpočátku zpravidla jeden z manželů staví do role mluvčího páru (častěji žena než muž). Dalším specifikem je, že se jedná o osoby z nejrůznějších socioekonomických skupin s různým stupněm a typem vzdělání – počínaje vysokoškolsky vzdělanými manažery, kteří jsou na „podobná školení“ zvyklí, konče dělníky či řemeslníky s výučním listem, kteří od svých osmnácti let nestrávili den tím, že by někde seděli a něco poslouchali.

Na všechny tyto faktory je třeba brát zřetel a formy práce v odborné přípravě tomu přizpůsobit. Je tedy nutné volit takové formy práce, které zaujmou pokud

možno celé toto široké spektrum účastníků a bude pro všechny stejně srozumitelné a přístupné, ale také zajímavé a podnětné. Jsme přesvědčeny o tom, že přenáška jako forma práce v odborné přípravě není efektivní a jen stěží může být přínosem. Na druhé straně nevolíme ani terapeutickou práci, protože účastníci přípravy pro ni nejsou motivováni a naším úkolem v odborné přípravě není působit na účastníky terapeuticky. Odbornou přípravu vnímáme jako vzdělávací skupinu a naším cílem je propojit všechny informace tak, aby všem účastníkům přípravy dávaly smysl a podávat je takovou formou, aby byla srozumitelná pro všechny. Můžeme často využít vlastní zkušenosti a poznatky účastníků přípravy k tomu, aby blíže pochopili situaci dítěte umístěného mimo svou vlastní rodinu. Snažíme se to dělat nenásilně a rozhodně ne tak, že bychom účastníky přípravy vedli k tomu, aby své zkušenosti a zážitky ventilovali na skupině. Dáváme jim volnost a svobodu v tom, co chtějí říct a zda vůbec něco chtějí říct a často také zařazujeme práci v malých skupinách, kde si své postoje a názory sdělují účastníci sami bez přítomnosti lektorů.

S ohledem na potřebu propojovat všechny informace se věnujeme tématům spíše chronologicky (než jako odděleným tematickým blokům) a na každé téma nahlížíme ze všech úhlů pohledu – psychologického, sociálního, právního, případně zdravotního apod. Podle našich zkušeností jen takto dávají účastníkům přípravy smysl i informace odborné (např. právní, medicínské) a jsou pro ně snáze uchopitelné a zapamatovatelné.

Vedle těchto základních forem příprav realizujeme také přípravy individuální. Jsou indikovány např. v situaci, kdy rodina již dítě přijala a před jeho přijetím absolvovala skupinovou přípravu a nyní chce přijmout do péče další dítě. Odborná příprava se pak odvíjí od konkrétní zakázky krajského úřadu – na jakou oblast má být příprava zaměřena. Obdobně lze postupovat v případech, kdy manželé absolvovali odbornou přípravu pro budoucí osvojitele, přijali dítě do osvojení a nyní chtějí přijmout dítě do pěstounské péče. Zde je možné kombinovat individuální přípravu se skupinovou.

TEMATICKÉ BLOKY

V následující části jsou popsány jednotlivé tematické bloky odborné přípravy, které tvoří základní kostru programu. Jak je z jejich přehledu patrné, tematické bloky sledují život dítěte od jeho narození, pobyt v ústavním zařízení, přechod do osvojitelské rodiny nebo do pěstounské péče a život dítěte a rodiny.

Z hlediska cílů odborné přípravy je nutné klást důraz zejména na témata:

- osobní historie dítěte a jeho rodinná anamnéza,
- principy zprostředkování osvojení, pěstounské péče,

- seznámení se budoucích osvojitelů či pěstounů s dítětem a rozhodnutí o přijetí dítěte,
- převzetí dítěte z ústavního zařízení do rodiny,
- první rok života dítěte v osvojitelské rodině nebo v pěstounské péči,
- budování identity osvojeného dítěte a dítěte v pěstounské péči.

V průběhu odborné přípravě nejsou jednotlivé programové bloky takto odděleny, výčet témat je uváděn pouze z metodického hlediska. Účastníci přípravy je takto vyhraněně nevnímají, témata za sebou přirozeně následují, někdy se jednotlivé bloky prolínají, a tvoří logický, smysluplný a navazující celek. V určitém slova smyslu samostatným tematem je zdravotnická – medicínská problematika, kterou přednáší lektor–specialista a je zaměřena na zdravotní rizika u dětí.

Jistě je třeba se věnovat také dalším etapám společného života, nicméně se domníváme, že není možné, aby budoucí pěstouni a osvojitelé byli „připravováni“ na svůj život s dítětem, jaký bude třeba za deset či více let, obzvláště jde-li o bezdětné páry, které dosud žádné dítě nevychovávaly. Pro spokojený život dítěte v náhradní rodinné péči je rozhodující zejména to, aby budoucí pěstouni a osvojitelé rozuměli smyslu a poslání náhradní rodinné péče a měli dostatek informací pro své rozhodnutí a pro přijetí role pěstouna nebo osvojitele. K tomu je také nezbytné, aby porozuměli potřebám dětí, celému procesu a postupu orgánů sociálně-právní ochrany dětí před jeho svěřením do preadopční či předpěstounské péče (počínaje rozhodnutím, že pro konkrétní dítě je třeba hledat náhradní rodinu, konče zprostředkování NRP a předáváním informací o dítěti vybraným osvojitelům či pěstounům), přijetí role pěstouna či osvojitele ještě před přijetím dítěte a následně etapa sžívání se osvojitelů či pěstounů s dítětem. V zájmu naplňování potřeb dítěte po celou dobu jeho života v náhradní rodině, pokládáme za nutné zejména v případě pěstounské péče odborné vedení, které by mělo pěstouny posilovat a napomáhat jim zvládnout jejich novou životní roli, stejně jako skupinové vzdělávací programy.

V následujícím textu se zabýváme popisem jednotlivých tematických bloků, které tvoří základní osu programu odborné přípravy.

U každého tématu charakterizujeme, s čím účastníci do přípravy přichází, jak se na dané téma dívají, jak o něm přemýšlejí, či zda o něm vůbec přemýšlejí.

Vycházíme nejen z dlouhodobé zkušenosti ale také z otázek, které v úvodu odborné přípravy formulují sami účastníci. Svá očekávání a otázky zaznamenávají na velké flipperové papíry, pracují v menších skupinkách, aby měli možnost

všichni se vyjádřit v alespoň částečně bezpečném prostředí, kde nikdo nesleduje, kdo se zrovna na co ptá. Účastníky přímo vyzýváme, aby své otázky a očekávání formulovali svým vlastním jazykem. Z těchto očekávání, která jsme za poslední léta shromáždily, jsme ke každému tematickému bloku vybraly ta, která se k němu vztahují. Jsou uvedena v originální formulaci, takže nemusí být ve shodě s pojmoslovím, které používáme a k jehož přijetí vedeme také účastníky přípravy.

V další části formulujeme k jakým závěrům chceme účastníky přípravy dovést rámci toho kterého tematického bloku dovést a proč.

V závěru pouze nastíníme metody práce, jaké v tom kterém bloku používáme, otázky metod a technik práce se skupinou se odvíjí od specifických metod práce lektorů a jejich zkušeností ze skupinové práce.

DÍTĚ A JEHO RODINA

Charakteristické pro tento tematický blok je samotný fakt, že se k němu zpravidla vztahuje jen velmi málo otázek.

Příklady: Chce jít každé dítě do pěstounské rodiny? Věková struktura dětí do adopce. Návrat odebraných dětí do rodiny, ze kterých byly odebrány.

Účastníci přípravy jsou v této fázi velmi zaměřeni na sebe, na své potřeby a na svá očekávání – což je z jejich pohledu logické, uvažují o přijetí dítěte ze svého pohledu. Vůbec – nebo jen málo – si připouští, že výchova přijatého dítěte může být jiná než výchova jejich vlastního dítěte právě proto, že přijaté dítě se narodilo v jiné rodině jiné matce a jinému otci. Předpokládají, že až budou přijímat konkrétní dítě, dostanou informace z jeho anamnézy, ale teprve společně začnou budovat osobnost dítěte, jakoby začínali od bodu nula. Povědomí o tom, co se s dítětem dělo v době, kdy ještě žilo ve své rodině (byť v některých případech pouze po dobu těhotenství), se omezuje na formule, které znají z médií či ze slangu pracovníků sociálně-právní ochrany dětí: „rodiče ho odložili“, „bylo jim odebráno“, „rodiče ho zanedbávali“, „rodiče brali drogy a nestarali se o něj, nezajímali se o něj“.

Mimo to, že tento pohled vyjadřuje subjektivní názor, je značně zkrácený, nevypovídá nic o tom, jak tuto situaci může vnímat dítě, jak ono hodnotí péči rodičů, jak si k nim vytvoří či nevytvoří vztah a jak ho odchod z rodiny poznamená.

Je-li úkolem pěstounů nebo adoptivních rodičů pomoci svěřenému dítěti vybudovat si zdravou identitu a dospět ve zdravého dospělého jedince, musí vědět, na čem tuto identitu staví – základy pro tuto identitu jsou pevně spjaty s biologickými rodiči dítěte. Jsou to nejen biologické danosti, ale zejména u dětí, vyrůstajících v pěstounské péči, často i vztahy a vazby k rodičům, dalším

příbuzným, rodinná historie apod. Je tedy nutné nabídnout účastníkům přípravy nehodnotící pohled na životní situace, které mohou vést k tomu, že je dítě umístěno mimo rodinu.

Už v rámci tohoto bloku je třeba klást základ pro porozumění rozdílu mezi osvojením a pěstounskou péčí podle toho, jakou životní historii dítě má, jaké jsou vztahy a vazby s jeho rodiči a širší rodinou a především jaké specifické potřeby dítě má a jaké podmínky je třeba v náhradním rodinném prostředí zajistit.

Dílčí cíle:

- porozumění situaci dítěte, které je separováno od svých rodičů – v závislosti na věku dítěte (okolnosti a důvody, za jakých dítě odchází ze své rodiny, vazby dítěte k rodičům, sourozencům, širší rodině),
- souvislost mezi věkem dítěte a typem náhradní rodinné péče s ohledem na naplňování jeho potřeb (osvojení vs. pěstounská péče).

Metody práce: brainstorming, výklad, diskuze, kazuistiky

DÍTĚ V ÚSTAVNÍ VÝCHOVĚ

Laická veřejnost – a s ní také účastníci odborné přípravy – stále vnímá pobyt dítěte v ústavní výchově jako jednoznačně (tedy vždy, za jakýchkoliv podmínek a po jakoukoliv dobu) za špatný, škodlivý a dítě poškozující. Jejich pohled na ústavní zařízení se často odvíjí od situace před dvaceti a více lety (zdokumentované ve filmech a literatuře), nerespektuje vývoj v této oblasti a změny v institucionální péči o děti.

Situace každého dítěte je individuální a i pobyt dítěte v ústavní výchově může mít svůj smysl a v určité situaci to pro dítě může být na určitou dobu to nejlepší možné řešení. Pochopitelně jednotlivá ústavní zařízení se liší v mnoha ohledech, různá je zejména filozofie péče o děti v tom kterém zařízení umístěné.

Cílem každé činnosti v rámci péče o ohrožené děti by nemělo být vždy a za každou cenu minimalizovat pobyt dětí v ústavní výchově ale zvolit takové řešení, které v maximální možné míře eliminuje negativní důsledky separace dítěte a vytváří podmínky pro jeho návrat do přirozeného rodinného prostředí. Je nutné ke každému dítěti přistupovat na základě individuálního plánu dítěte, který vychází z jeho rodinné a osobní anamnézy, aktuální situace a předpokládaného vývoje. Je důležité porozumět tomu, jak dítě pobyt v ústavní výchově prožívá a jaké jeho potřeby a do jaké míry může ústavní

řízení naplňovat. Na základě toho je možné vysvětlit důsledky pobytu v ústavu a projevy psychické deprivace.

Budoucí pěstouni a osvojitelé by pak také měli vědět, jaké informace o dítěti mohou v ústavním zařízení získat, aby – jednoduše řečeno – věděli, na co se mají ptát, až se budou rozhodovat o přijetí konkrétního dítěte.

Dílčí díle:

- porozumění situaci dítěte umístěného v ústavní výchově – z pohledu dítěte a naplňování jeho potřeb,
- základní orientace v jednotlivých typech zařízení (kojenecké ústavy, dětská centra, dětské domovy, zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc).

Metody práce: motivační video, brainstorming, diskuze, kazuistiky, vytváření „příběhů“.

BUDOUCÍ PĚSTOUNI A OSVOJITELÉ A PROCES ZPROSTŘEDKOVÁNÍ NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE

Účastníci přípravy, zejména budoucí osvojitelé (bezdětné manželské páry) přichází do přípravy v pozici „žadatelů“, kteří chtějí naplnit své rodičovství přijetím dítěte. Budoucí pěstouni zase naopak vnímají sebe a svou pozici často jako ty, kteří chtějí pomoci dítěti a jsou jen málo ochotni si připustit, že i oni očekávají, že přijetí dítěte naplní nějaké jejich potřeby a očekávání. Část programu v úvodu celé přípravy je proto věnován právě jejich postavení a situaci v systému zprostředkování náhradní rodinné péče.

Jejich postoje se pak odráží ve formulacích typu:

Existuje kontakt mezi žadateli a OSPOD v (tříleté) čekací době? A kontakt po přijetí dítěte do rodiny? Jaká je „čekací doba“ ve Zlínském kraji? Co následuje po nezařazení a jak se bránit? Přijetí dítěte z ciziny. Výsledky testů a možnost nahlédnutí. Proč není přístup k dětem od začátku rozhodnutí o přidělení z celé republiky? Lze vůbec měnit požadavky na výběr dítěte (věk, původ, počet dětí...)? Být aktivní nebo pasivní (spoléhat na úřady) při vyhledávání dětí, jak celý proces zkrátit?

Důležitou roli v rámci tohoto tématu má schematické znázornění celého procesu zprostředkování, ze kterého je patrné v jaké fázi se budoucí osvojitelé a pěstouni nyní nacházejí, co již absolvovali a jaký bude další postup.

Svým způsobem jde o jakousi „protistranu“ k bloku týkajícímu se dítěte a jeho rodiny – dříve, než začneme mluvit o jejich životě s konkrétním dítětem, považujeme za potřebné zastavit se jak u toho, co dítě prožilo, než k nim přišlo, tak také u toho, čím prošli oni sami.

Dílčí cíle:

- porozumět tomu, kde se účastníci přípravy právě nachází, jak jejich pozice zapadá do systému zprostředkování NRP, co již absolvovali, co mají ještě před sebou,
- sjednotit informace, které jednotliví účastníci odborné přípravy aktuálně mají a jak jim rozumí,
- pochopit základní principy správního řízení, vyjasnit si terminologii (jednotlivé části odborného posouzení, rozhodnutí o zařazení do evidence osob vhodných stát se pěstouny a osvojiteli, možnost odvolání proti zamítavému rozhodnutí, práva účastníka správního řízení),
- porozumět systému evidence osob vhodných stát se pěstouny nebo osvojiteli (evidence vedená krajskými úřady, MPSV, ÚMPOD),
- porozumět úloze nestátních organizací – pověřených osob a odborné pomoci, kterou poskytují v rámci systému sociálně-právní ochrany dětí, resp. náhradní rodinné péče,
- reflektovat v rámci skupiny dosavadní zkušenosti (i negativní) v procesu odborného posouzení,
- orientovat se v tématu jak připravit na přijetí dítěte širší rodinu a okolí.

Metody práce : vyklad, řízená diskuse, práce s modelovými situacemi.

ZPROSTŘEDKOVÁNÍ NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE

Téma zprostředkování náhradní rodinné péče se v otázkách účastníků objevuje v mnoha podobách – vybíráme ty, které se objevují téměř vždy: *Máme právo výběru? Jaký názor máte na osvojení dítěte z FOD? Probíhá výběr dětí jen z daného kraje adoptivních rodičů, nebo je možno z celé ČR? Závislost věku dítěte a adoptivních rodičů. Dozvíme se „nominací“ k výběrové komisi? Co rozhoduje při výběru osvojitelů pro konkrétní dítě? Složení poradního sboru a způsob přiřazení dítěte k nám – rodičům. Je proces rozhodování o přijetí dítěte do NRP ve všech krajích stejný? Jak se pozná vhodnost určitých rodičů pro určité dítě? Výběr dítěte podle vzhledu nových rodičů. Jaký je průběhu výběru dítěte pro určitou rodinu? Protekce při „přidělování dětí“?*

Je naprosto logické a pochopitelné, že právě tohle téma se těší velkému zájmu účastníků přípravy – ať už uchazečů o osvojení či o pěstounskou péči. Rozdílnost je snad pouze v tom, že uchazeči o osvojení se o způsob výběru rodiny pro dítě zajímají spíše z hlediska doby od zařazení do evidence po přijetí dítěte, zatímco uchazeči o pěstounskou péči kladou větší důraz na metody, jakými se vybírá pro dítě vhodná rodina. Často jsou toho názoru, že by bylo

nejvhodnější, aby si dítě sami vybrali při návštěvě v dětském domově. Proces zprostředkování je pro ně zahalen rouškou jakéhosi tajemna, pochybují o jeho objektivitě a odbornosti a tyto jejich pochybnosti jsou nezdárka živeny obsahem internetových diskusí a také vlivem medializace případů, kdy přijímají dítě známé osobnosti. Většinou se navíc dostávají do zcela nové situace – až doposud coby dospělí lidé byli zvyklí rozhodovat o věcech, které se jich bytostně týkají, sami – o výběru partnera, bydliště nebo zaměstnání apod. Teď vnímají, že o tak zásadní věci, jako je přijetí dítěte, bude rozhodovat někdo cizí, neznámý, na základě kritérií, kterým oni sami nerozumí. Z jejich pohledu je „každé roční dítě stejné“, tak podle čeho jiného, když ne podle „pořadí“ rozhodovat?

Jejich otázky také naznačují zaměřenost na sebe, resp. na své potřeby a očekávání – „my budeme čekat“, „výběr dítěte pro naši rodinu“ apod.

V návaznosti na předchozí bloky je třeba odhalit onu roušku tajemnosti výběru rodiny pro dítě ne pouhým popisem procedur na jednání poradního sboru, ale vysvětlením toho, jaké mohou být potřeby dítěte a v čem je jejich různost, co jsou to vlastně ty podmínky budoucích pěstounů a osvojitelů pro přijetí dítěte a jak je možno je stanovit. Je vhodné také popsat personální složení poradního sboru a to zejména z hlediska profesní kvalifikace jednotlivých členů a tím změnit představu o „úředním přístupu“.

Pak je také možné nechat na účastnících přípravy, aby sami zhodnotili, zda je tento způsob kvalifikovaný a jaké přednosti má nejen pro dítě, ale i pro budoucí osvojitele a pěstouny. Případné srovnání s postupem formou tzv. „přímé adopce“, o níž jsou zpravidla informováni, je velmi vhodné; jeho rizika jsou účastníci v závěru bloku schopni sami formulovat.

Dílčí díle:

- porozumět procesu zprostředkování jako odbornému multidisciplinárnímu postupu při řešení situace dítěte, které je umístěno mimo své přirozené rodinné prostředí; hlavním kritériem je naplnění psychosociálních potřeb dítěte a vytvoření co nejlepších podmínek pro jeho další vývoj.
- porozumět smyslu a jednotlivým etapám a postupům tak, aby uchazeči o přijetí dítěte rozuměli své roli v tomto procesu, mohli být sami aktivní a byli připraveni k zodpovědnému rozhodnutí o přijetí konkrétního dítěte do své péče.

Metody práce : výklad, řízená diskuse, práce s kazuistikami, práce s „příběhy“.

PRŮBĚH SEZNAMOVÁNÍ SE S DÍTĚTEM

K tomuto tematickému bloku se zpravidla vztahují otázky typu *Jaké informace o dítěti a rodičích dostaneme? Co následuje po oznámení „máme pro vás dítě“? Kolikrát můžeme odmítnout nabízené dítě, než si vybereme? Co když mi dítě nepadne do oka? Jakým způsobem probíhá seznamování s dítětem? Víkendy na zkoušku? Anonymní, utajené porody, přijetí dítěte z baby-boxu? Co jsou léčitelná a neléčitelná onemocnění?*

Budoucí pěstouni a osvojitelé zcela logicky chtějí mít pocit, že se budou rozhodovat o přijetí konkrétního dítěte na základě jasných a pravdivých informací a to jak ze strany sociální a psychologické, tak zejména po stránce zdravotní. I dotazníky, které vyplňují při podávání žádosti o zařazení do evidence, je navádějí k myšlence, že nemoci se dělí na „léčitelné a neléčitelné“. Budoucí osvojitelé často vstupují do přípravy s jakousi (zcela iracionální) představou, že „největší výhrou“ je přijmout dítě z baby-boxu.

Tento tematický blok je tedy třeba probrat jak z hlediska postupů stanovených zákonem o sociálně-právní ochraně dětí, tak ale zejména z hlediska faktického a součástí tohoto bloku jsou také pediatriká témata, která účastníkům přípravy zprostředkuje zdravotník s praxí buď přímo z kojeneckého ústavu nebo se zkušenostmi z oblasti neonatologie. Pediatriká část má velký význam zejména u budoucích osvojitelů, kteří chtějí přijímat děti kojeneckého věku. Z hlediska medicínského jde tedy zejména o porozumění tomu, že v náhradní rodinné péči se jedná o děti s rizikovým vývojem (zpravidla nesledovaná gravidita, životopráva matky v těhotenství, v některých případech porod mimo zdravotnické zařízení, chybějící anamnestické údaje apod.). Účastníci přípravy dostanou zcela základní orientaci v pojmech ze zdravotní zprávy. Porozumí také tomu, že každé dítě má svá zdravotní rizika a že jedním z úkolů pracovníků ústavních zařízení (kojeneckých ústavů) je na základě dostupných anamnestických údajů a na základě průběhu hospitalizace dítěte stanovit prognózu jeho dalšího vývoje. U budoucích pěstounů je tato část zaměřena zejména na rizika typu fetální alkoholový syndrom, poruchy ADHD apod. Pediatriký blok je podstatný také v tom, že budoucí pěstouni a osvojitelé mají při přijímání konkrétního dítěte možnost konzultovat jeho zdravotnickou dokumentaci mimo jiné právě také s lektorem tohoto tematického bloku. Účastníci přípravy také často porozumí tomu, že čím menší dítě budou přijímat, tím menší mohou mít jistotu stran jeho zdravotních rizik a ti, kteří považují dobrý zdravotní stav dítěte za velmi důležitý, se potom raději přiklání k přijetí dítěte staršího (kolem jednoho roku věku).

Pediatriké informace pak doplní informace o tom, jaké další informace o dítěti mohou být známy (sociální zázemí, situace jeho rodiny, psychomotorický

vývoj), jaká je validita těchto informací, kde a od koho lze zjišťovat další informace o dítěti. Jak budoucí pěstouni, tak zejména budoucí osvojitelé chtějí mít alespoň jakousi míru jistoty v tom, jak se bude dítě vyvíjet, aby se mohli odpovědně rozhodnout, zda chtějí právě toto dítě přijmout a vychovávat. Pochopitelně se také liší míra nejistoty, kterou jsou schopni jednotliví pěstouni a osvojitelé s dítětem přijímat. Zcela přirozeně potom účastníci přípravy porozumí také rizikosti přijímání několikatýdenního novorozence, nalezeného v baby-boxu.

Kromě popisu konkrétních kroků při seznamování se s dítětem (získání dostupných informací ze spisu a z jiných zdrojů, první setkání s dítětem, postupné seznamování se s dítětem – v případě starších dětí, převzetí dítěte do péče) je třeba, aby účastníci přípravy pochopili, jak je důležité určité oddělení těchto kroků – zejména seznámení se s informacemi ze spisu a poté seznámení se s konkrétním dítětem (rozhodování racionální vs. rozhodování pod vlivem momentální emoce).

Při přijímání starších dětí (batolata, předškoláci, případně děti mladšího školního věku) je třeba upozornit na rizika tzv. seznamovacích víkendů, kdy budoucí osvojitelé či pěstouni si dítě berou na víkend a pak ho vrací zpět do ústavu. Tento postup je zcela jistě u dětí předškolních naprosto v rozporu s jeho zájmy, vede pouze ke zvýšenému znejišťování dítěte a posléze při definitivním převzetí dítěte k prodloužení období navazování vztahu a získávání si důvěry dítě. Přesto některá ústavní zařízení (zejména dětské domovy) tento postup stále osvojitelům či pěstounům nabízejí jako vhodný.

Dílčí cíle:

- získat reálný náhled na informace o dítěti, které dostanou budoucí osvojitelé a pěstouni k dispozici, na jejich validitu, na možnost získávat další informace
- posílit vědomí jejich vlastní odpovědnosti zda dítě přijmout či nikoliv
- poskytnout prostor pro uvažování o specifikách párového rozhodování

Metody práce : výklad, řízená diskuse, práce s kazuistikami, práce s „příběhy“.

PŘÍCHOD DÍTĚTE DO OSVOJITELSKÉ RODINY, PRVNÍ ROK SPOLEČNÉHO ŽIVOTA

Účastníky přípravy zajímají jak otázky sociálně-právního zajištění předadopční péče, tak i období sžívání se s dítětem: *Probíhají kontroly sociální pracovníků v rodinách, které dostaly dítě? Kdy se nastupuje na rodičovskou dovolenou? Doba sblížení s dítětem? Strach z reakce okolí na přijetí dítěte.*

V zásadě je třeba v návaznosti na předchozí bloky účastníkům přípravy přiblížit sžívání s dítětem očima dítěte. Východiskem je zde přitom zejména blok Dítě a jeho rodina a Dítě v ústavní výchově. Porozumění situaci dítěte, které prožívá zásadní změnu ve svém životě, je základním předpokladem pro to, aby dítě po příchodu do osvojitelské rodiny nebylo stresováno či znejišťováno náhlými, častými a velkými změnami více, než je nutné. Pochopitelně obtížnost této situace pro dítě stoupá úměrně jeho věku. Součástí bloku jsou také projevy psychické deprivace a práce s nimi.

Samostatnou část věnujeme „přípravě okolí“ na přijetí dítěte – a to jak okolí vztahového (rodiče a sourozenci osvojitelů a další příbuzní), tak okolí faktického (sousedé, kolegové v práci apod.). Je úkolem osvojitelů připravit pro dítě vstřícné a otevřené okolí, kde se bude dítě cítit přijato – pochopitelně úměrně k intenzitě vztahů ke konkrétním lidem v okolí.

I zde je tedy kladen největší důraz na odlišnosti, které s sebou zejména v této fázi přináší život s dítětem přijatým oproti životu s dítětem, které se v rodině narodilo.

Dílčí cíle:

- porozumět tomu, jak přechod do nového prostředí vnímá dítě,
- získat základní informace o projevech psychické deprivace a práci s nimi,
- získat náhled na roli dalších příbuzných při přijímání dítěte.

Metody práce : výklad, řízená diskuse, práce s kazuistikami.

PŘÍCHOD DÍTĚTE DO PĚSTOUNSKÉ PÉČE – PRVNÍ ROK ŽIVOTA DÍTĚTE V PĚSTOUNSKÉ PĚČI

V tomto bloku se již zcela odlišuje příprava pro budoucí pěstouny od přípravy pro budoucí osvojitele. Budoucí pěstouni rovněž kladou jiné otázky – *Jaké jsou zkušenosti se vztahem mezi vlastním dítětem a pěstounským dítětem? Kontroluje se, na co se vydávají peníze určené dětem v PP?*

Zatímco do osvojení jsou svěřovány zpravidla děti kojeneckého či nejdříve batolecího věku, v případě pěstounské péče je třeba se zabývat i situací dětí předškolního, případně mladšího školního věku a je evidentní, že navazování vztahu a převzetí např. pětiletého dítěte se ve všech ohledech liší od situace, kdy si domů přineseme osmiměsíčního kojence.

Obsahem bloku je vedle tématu navazování vztahu s dítětem také téma seznámení se s jeho rodiči – v případě dítěte, které má se svými rodiči vybudovaný vztah, je s nimi v kontaktu. Navázané vztahy může mít dítě také se členy širší rodiny, příp. se svými sourozenci.

Rodiče dítěte mohou být mimo jiné významným zdrojem informací o dítěti, jeho historii, zdravotních rizicích. Seznámení rodičů a budoucích pěstounů by rovněž mělo vést k dalšímu plánu spolupráce – zejména pokud jde o plán kontaktů dítěte a rodičů. V těchto záležitostech hrají stěžejní roli pracovníci orgánů sociálně-právní ochrany dětí a pracovníci ústavních zařízení, kteří jsou právě těmi, kteří by měli kontakt zprostředkovat a koordinovat komunikaci. Pochopitelně metodika práce s dítětem v pěstounské péči, jeho rodiči (případně širší rodinou) a pěstouny je velkým a důležitým tématem především pro práci profesionálů v oblasti péče o ohrožené děti a jako taková není obsahem tohoto textu. Nicméně v rámci programového bloku je třeba, aby budoucí pěstouni porozuměli vztahu dítěte k rodičům a aby tento vztah neredukovali pouze na poznatek, že „kontakty se budou domlouvat přes sociální pracovníci a budou probíhat na neutrálním místě“. Podrobně se tomuto tématu věnuje blok Utváření identity dítěte vyrůstajícího v pěstounské péči.

Dílčí cíle:

- porozumět specifickým projevům dítěte přicházejícího do rodiny z ústavní výchovy,
- porozumět tomu, jak tuto změnu vnímá dítě,
- porozumět tomu, jak přechod dítěte do pěstounské péče vnímají jeho rodiče.

Metody práce : výklad, řízená diskuse, práce s kazuistikami, práce s „příběhy“.

PŘIJETÍ ROLE PĚSTOUNA A OSVOJITELE

V představách laické veřejnosti, ale často i účastníků přípravy panuje představa, že při výchově osvojeného dítěte nebo při výchově dítěte v pěstounské péči je jiná cesta, jak se dítě do rodiny dostane, ale jinak se v podstatě jedná o rodičovství jako takové. Přesto i někteří účastníci přípravy si uvědomují, že jinakosti není možné popírat, ale je třeba je přijmout. Jejich obavy se v rámci přípravy projevují otázkami typu *Co dělat, když nás dítě nepřijme, když řekne, že nejsme správní rodiče?*

Roli pěstouna a roli osvojitele je třeba chápat odlišně, protože každá tato role plní jiné potřeby v životě dítěte. V případě osvojení lze hovořit o tom, že se jedná o rodičovství sociálně-psychologické (pochopitelně i právní), kde chybí biologický základ. Předpokladem pro přijetí tohoto typu rodičovství je vyrovnání se se ztrátou biologického rodičovství. I v odborné přípravě je třeba věnovat pozornost této – pro budoucí osvojitele – velmi bolestné ztrátě. Velký

význam má v tomto případě skupina účastníků přípravy, kde je možné své pocity a zážitky sdílet (a to bez přítomnosti lektorů a často mimo oficiální části programu). Přijetí role adoptivního rodiče nikoliv jako náhražky za biologické rodičovství, ale jako jiného (ne lepší ani horší) rodičovství má pak za následek velké psychické uvolnění a otevřenost k „jinakostem“ adoptivního rodičovství, které je velkou výzvou s mnoha neznámými. A těch není nutné se obávat, ale je možné se na ně těšit.

V případě role pěstouna jde spíše o to, nevnímat pěstounství jako rodičovství stejné, jaké prožívají budoucí pěstouni ve vztahu ke svým vlastním dětem. Jde bezpochyby o obtížnější úkol než u budoucích osvojitelů, protože naplnit roli pěstouna znamená respektovat rodiče dítěte, nesnažit se zaplnit jejich místo, nesnažit se s nimi soupeřit či konkurovat. Pěstouni, kteří neporozuměli své roli v životě dítěte, si pak přijetím do pěstounské péče často naplňují své vlastní potřeby uznání, úspěchu srovnáváním s „neúspěšnými“ biologickými rodiči, čímž pochopitelně staví dítě do neřešitelné situace s tragickým vyústěním. Pěstouni mají důležitou úlohu v životě dítěte – doplňovat a nahrazovat rodiče dítěte tam, kde oni nejsou schopni svou roli plnit. V tomto smyslu je role pěstouna velmi proměnlivá – jak ve vztahu ke konkrétním dětem, tak ale také ve vztahu k jednomu dítěti v průběhu času.

Přijetí role pěstouna s sebou zpravidla také nese úkol připravit svou vlastní rodinu (vlastní děti pěstounů nebo děti, které již v rodině vyrůstají) na jejich novou roli. Není úkolem lektorů přípravy věnovat se práci s dětmi, které již v rodině vyrůstají. Jejich úkolem je spíše pomoci budoucím pěstounům, aby dokázali své děti na novou roli a na příchod dalšího dítěte připravit.

Náplň tohoto programového bloku v odborné přípravě pro budoucí pěstouny a pro budoucí osvojitele se významně odlišuje a v tomto bloku není možné pracovat s oběma skupinami společně.

Dílčí cíle:

- porozumět odlišnostem biologického rodičovství, adoptivního rodičovství a pěstounství a přijmout je
- poskytnout prostor pro sdílení ztráty biologického rodičovství
- porozumět roli biologických rodičů v životě dítěte, které vyrůstá v osvojení, přijmout (na úrovni prožitkové) biologické rodiče dítěte
- porozumět významu rodičů dítěte v pěstounské péči, přijmout je jako partnery při výchově dítěte.

Metody práce: výklad, řízená diskuse, práce s kazuistikami, zážitkové techniky.

UTVÁŘENÍ IDENTITY OSVOJENÉHO DÍTĚTE

Uchazeči o osvojení v současné době již nekladou otázku, zda dítěti sdělit, že je osvojené (což ovšem neznamená, že zvažují, zda by nebylo lepší tuto skutečnost zatajit), ale spíše neví, jak to udělat. Předpokládají, že tak jako je to nyní těžké pro ně, tak to bude těžké i pro dítě, bude to zraňující pravda, kterou dítě ponese jako své stigma. Kladou otázky typu *Jak a kdy dítěti sdělit, že je adoptované? Jak reagovat, když mu nějaký cizí člověk řekne, že není naše? Jak reagovat, když dítě začne hledat své biologické rodiče, máme mu bránit?*

Jako červená nit se těmito otázkami vine obava, zda nás dítě přijme jako své rodiče, zda nebude chtít najít své „pravé“ rodiče, tedy zda to adoptivní rodičovství bude stejně hodnotné, jako rodičovství biologické. Otázky odráží obavy účastníků, zda tohle rodičovství bude pro ně to pravé, zda ho budou moci prožívat jako plnohodnotné rodičovství. Je to pochopitelné, protože zpravidla mají za sebou dlouhotrvající léčbu bezdětnosti, během které bylo jejich rodičovství opakovanými neúspěchy spíše sráženo. Bohužel v České republice není standardem, aby v každém centru asistované reprodukce byla klientům poskytována také psychoterapeutická péče.

Předchozí blok (přijetí role osvojitele) připravuje podmínky pro to, aby osvojitelé dokázali vychovávat své dítě a pomoci mu dospět ve zralého dospělého člověka, který bude rozumět své osobní historii. Tato historie nebude ukryta rouškou tajemství, zároveň ale nebude líčena v hodnotícím slova smyslu. Dítě bude vědět pravdu o své minulosti a bude vyrůstat s pocitem, že je v osvojitelské rodině plně přijato i s touto svou historií.

Přijetí role osvojitele a schopnost pracovat s dítětem na utváření jeho osobní identity nelze v rámci odborné přípravy nacvičit, nestačí ani poučky a odborné články. Zde je třeba pracovat tak, aby došlo skutečně k vnitřnímu přijetí adoptivního rodičovství, protože jen zralý adoptivní rodič může s dítětem budovat jeho identitu. Nestačí tedy „vědět“, je třeba „porozumět a přijmout“. Porozumět a přijmout svou roli, ale také porozumět a přijmout biologické rodiče dítěte, byť pochopitelně pouze na mentální, nikoliv konkrétní úrovni. Přijmout je jako osoby, které mají v životě dítěte svou roli, díky kterým má přijaté dítě krásné oči či talent ke zpěvu, ale také díky kterým se osvojitelé vůbec mohli stát rodiči právě tohoto dítěte.

V odborné přípravě jde tedy mimo jiné také o přeznačkování: to, že je dítě osvojené, má pro účastníky přípravy zpravidla negativní konotaci („není naše“, „rodiče se ho zřekli“ apod.). Úkolem odborné přípravy je budoucí osvojitele v tomto smyslu „od břemene“, přenést význam této věci minimálně do neutrální, spíše však pozitivní roviny. Významnou roli v tom pak hrají osvojitelé,

kteří již přijaté dítě vychovávají a kteří v rámci řízené diskuze sdělují účastníkům přípravy své zkušenosti s prožíváním svého adoptivního rodičovství.

Dílčí cíle:

- porozumět důvodům proč je dobré, aby dítě znalo všechny informace o svém původu
- a to nejen pro dítě, ale i pro osvojitele
- přijmout specifika role rodiče osvojeného dítěte – zbavit se obav z nižší hodnoty adoptivního rodičovství a pomyslné konkurence ze strany rodičů dítěte
- vyrovnat se ztrátou biologického rodičovství a porozumět obsahu a hodnotě rodičovství ve smyslu sociálně-psychologickém
- připravit se na vnitřní přijetí rodičů dítěte a jeho kořenů
- přijmout zodpovědnost za utváření identity přijatého dítěte
- získat informace o možnostech jak postupovat v různých vývojových stadiích života dítěte
- a společného sdílení životní historie a kořenů přijatého dítěte.

Metody práce: výklad, řízená diskuse s osvojiteli, kteří dítě již vychovávají, reflexe v menších skupinách, příklady z praxe.

UTVÁŘENÍ IDENTITY DÍTĚTE VYRŮSTAJÍCÍHO V PĚSTOUNSKÉ PĚČI

Obraz pěstounské péče je mezi širší veřejností, laickou ale i odbornou, stále vnímán jako jakási „malá adopce“, rodiče dítěte jako osoby situaci komplikující a ztěžující život dítěte, které by může v pěstounské péči najít svou „novou rodinu“. Svědčí o tom i otázky, které účastníci při zahájení odborné přípravy na toto téma kladou: *Mohou – a jak – biologičtí rodiče zasahovat do pěstounské rodiny? Co dělat, když se biologičtí rodiče po několika letech ozvou a chtějí dítě vidět? Musí jim pěstoun vyhovět? Je možno dítě odebrat a vrátit biologické rodině? Změna příjmení u dítěte v PP, možnost utajení před původními (biologickými) rodiči?* Tato situace ukazuje zásadní neporozumění nejen institutu pěstounské péče jako takové, ale celému systému sociálně-právní ochrany dětí. „Odebrání“ dítěte jeho rodičům je vnímáno jako trest, rodiče si „nezaslouží“ dítě vychovávat, jako definitivní řešení, kdy „špatná biologická rodina“ má být nahrazena „dobrou pěstounskou rodinou“. Paradoxně pak účastníci přípravy v jejím průběhu změní pohled a často skutečnému smyslu pěstounské péče porozumí snáze, než mnozí odborníci, kteří po letech praxe nejsou schopni svůj pohled změnit a otevřít se jiných cestám pomoci dítěti umístěnému mimo rodinu.

Odborná příprava tedy v tomto smyslu pomáhá účastníkům porozumět situaci dítěte umístěného mimo rodinu, významu jeho rodičů v jeho životě a posilování vztahů s nimi. Rozhodně nelze ustrnout u rad typu „návštěvy rodičů pouze na neutrálním místě, pod dohledem sociálního pracovníka“, „dítě umístíme dál od rodičů, aby museli projevit opravdový zájem o jeho návštěvu“. Situace dětí, které potřebují pěstounskou péči, je různá a je třeba k řešení každé situace přistupovat individuálně. Nejde o to, aby pěstouni „tolerovali účast – návštěvy biologických rodičů“. Jde o jejich postoj, o vnitřní přijetí rodičů dítěte, které je zbaveno hodnotící stránky. Pěstounem může být jen člověk otevřený, schopný na sobě pracovat. Pěstounská péče je služba dítěti s maximálním respektem k jeho rodinné anamnéze, životní historii a aktuální situaci jeho rodičů, příp. sourozenců. Není rovněž primární to, zda rodiče o kontakt s dítětem zájem mají či nikoliv, ale zda tento kontakt dítě potřebuje, v jakém rozsahu a v jaké intenzitě. Úkolem pěstounů je i v tomto ohledu naplnit potřeby dítěte.

Role pěstouna je tedy v tomto smyslu velmi složitá a nejednoznačná. Je třeba, aby dítě přijal se vším, co si přináší, ale zároveň aby byl otevřený tomu, že nebude hrát v jeho životě roli jediného rodiče. A také to, že situace rodiny dítěte se může v čase měnit a nikdy tedy není zcela vyloučeno, že se dítě bude moci ke svým rodičům vrátit – což je v pravém slova smyslu úspěch pěstounské péče. Bohužel v praxi se stále často setkáváme s tím, že pěstouni s rodiči dítěte bojují, v některých případech jsou i aktivně podporováni odborníky ať už z řady státních či nestátních institucí.

Odborná příprava může budoucí pěstouny na jejich roli proto skutečně jen připravit, bez následné odborné pomoci nelze pěstounskou péči realizovat tak, aby byla dítěti skutečně ku prospěchu. A pouze pěstoun, který porozuměl a přijal svou roli pěstouna, může pomáhat dítěti vyrůstajícímu v jeho péči budovat zdravou identitu.

Dílčí cíle:

- porozumět smyslu pěstounské péče s ohledem na potřeby dítěte a situaci jeho rodiny,
- a možnosti návratu dítěte k rodičům
- připravit na přijetí role pěstouna i v otevřenosti ve vztahu k rodičům sourozencům dítěte
- zprostředkovat in formace a pohledy na možné postupy při navazování a rozvíjení vrozených vztahů přijatého dítěte

- předat praktické zkušenosti pěstounů, kteří kontakt s rodiči přijatého dítěte udržují a rozvíjejí
- připravit pěstouny na nutnost odborného doprovázení po přijetí dítěte.

Metody práce: výklad, řízená diskuse s osvojiteli, kteří dítě již vychovávají, reflexe v menších skupinách, příklady z praxe.

HODNOCENÍ ODBORNÉ PŘÍPRAVY

V této kapitole citujeme pro ilustraci autentické zpětné vazby účastníků přípravy, které sami písemně zpracovávali:

„Každý ze tří pobytů byl pro mě nesmírně obohacující – pomohl mi zodpovědět si některé otázky, sundat si růžové i černé brýle, získat větší jistotu, naději a v některých otázkách se utvrdit. Po celou dobu přípravy jsem věděla, že je nutné respektovat potřeby dítěte a pro něho hledat vhodné rodiče. Nevěděla jsem ale, jak tuto oblast racionálně i emočně pojmout. Velmi se mi (díky vám) ulevilo, když jsem si uvědomila, že je třeba vžít se do jejich situace, snažit se ji pochopit, nesoudit, přijmout, odpustit, být vděčný za dar, který díky nim můžeme mít a mít je za to rád. Nebude to snadné, ale ten vztah si virtuálně můžu budovat už teď. Není třeba zmiňovat, jak přínosné bylo setkat se s páry se stejným problémem a jak dobrá to pro nás byla „terapie“ (v sále i mimo něj) ...“

„Velmi pozitivně hodnotím způsob, jak byla problematika předkládána – deduktivní metodou, práce ve skupinkách. Příprava se tak stala spíše prožitkem nežli pouhou konzumací informací, tím spíš si však předkládané informace budu pamatovat ...“

„Příprava k osvojení dítěte:

- seznámení s lidmi, kteří mají stejné přání stát se adoptivními rodiči
- naučila jsem se o ‚problému‘ mluvit
- přijala jsem skutečnost, že nemůžu mít dítě přirozenou cestou, ale že to může být i cestou adopce
- jsem připravena o tom, že hodláme adoptovat dítě, informovat celé své blízké okolí.“

„Příprava se mi jevila jako výborný start pro přijetí dítěte. Pomohla prolomit tabu adopce v širokém okolí. Našla jsem zde nové přátele se stejným problémem.“

„... Neměla jsem představu, co tady tak dlouho budeme dělat, co nám budete „sypat do hlavy“, bála jsem se, že se budu nudit. Opak byl pravdou. Celá příprava byla prostě výborná, přínosná a zábavná. Klidně bych si ji časem i zopakovala.“

„Tahle příprava mi dala mnohem víc, než jsem od ní očekával. Ve spoustě věcí mi pomohla spoustu věcí pochopit, podívat se na věci z jiného úhlu pohledu

a vytvořit si názor o věcech, o kterých jsem doposud nepřemýšlel, nebo mě doposud nenapadly..... Právě tahle příprava dělá z papírového žadatele osvojitele konkrétního osvojitele z masa a kostí a taky z mozku!!!“

ZÁVĚREM

Odborná příprava budoucích pěstounů a osvojitelů se stala nedílnou součástí systému náhradní rodinné péče, její obsah a formy se stále vyvíjí, stejně jako specifické metody skupinové i individuální práce s touto cílovou skupinou.

Za téměř 10 let (od roku 2000) svého fungování se potvrdilo, že je to velmi účinný nástroj k tomu, jak připravit dítěti umístěnému mimo svou vlastní rodinu odpovídající rodinné zázemí, individuální péči a prostředí, kde mohou být naplňovány jeho potřeby. Odbornou přípravou ale práce s budoucími osvojiteli a pěstouny nekončí, naopak – začíná. Vytváří se tak prostor pro další spolupráci zejména v období po přijetí dítěte, kdy se zásadně mění jeho život, ale především život těch, kteří ho přijali a na kterých je také největší díl odpovědnosti za jeho blaho. Následné odborné vedení preadopční péče a pěstounské péče se ukazuje jako nezbytná podmínka pro minimalizaci rizik – podporuje pěstouny a osvojiteli v přijetí a zvládnutí jejich nové životní role, poskytuje jim podporu a zpětnou vazbu tak, aby dobře porozuměli situaci a potřebám přijatého dítěte a aby náhradní rodinná péče byla skutečně pomocí pro dítě.

Právě odborná příprava může vytvořit dobrý základ pro porozumění významu odborné spolupráce. Z tohoto pohledu je výhodné, pokud lektori mohou zajistit i následné doprovázení a pomoc ve formě odborného vedení preadopční a pěstounské péče. Předpokladem ale je, že v rámci přípravy je vytvořeno bezpečné prostředí a navázán profesionální a důvěryhodný vztah mezi lektory a účastníky příprav. Svou pozitivní roli tu sehrávají samozřejmě také vytvořené navázané vztahy mezi účastníky, pokračování jejich kontaktů po skončení přípravy a v optimálním případě i položený základ pro vytvoření svépomocné skupiny. Skupiny, které se dále kontaktují a setkávají, společně sdílí své „adoptivní rodičovství“ nebo „pěstounství“ a jsou si vzájemně oporou v obtížných situacích.

Zároveň se ukazuje, jak smysluplné a účinné je rozdělení kompetencí a okruhy působnosti v oblasti sociálně-právní ochrany mezi státními orgány a nestátními organizacemi – pověřenými osobami. Orgán sociálně-právní ochrany dětí zůstává tím, kdo práci koordinuje, řídí a kontroluje, v případě odborné přípravy jsou to především pracovníci krajských úřadů, v období po přijetí dítěte pak pracovníci na pověřených obecních a městských úřadech. Pověřené osoby pak mohou plnit funkci těch, kteří dítěti, jeho rodině a pěstounům či osvojitelům poskytují sociální služby formou odborného sociálního poradenství, sociálně-aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi,

psychologického poradenství a psychoterapeutické péče. Možnosti této spolupráce dosud nejsou dostatečně využívány a je tedy společným úkolem všech orgánů, organizací a jednotlivců v systému sociálně-právní ochrany dětí rozvíjet tyto formy práce.

POUŽITÁ LITERATURA

Úmluva o právech dítěte č. 104/91 Sb.

Zákon o rodině , zákon č. 94/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů

Zákon o sociálně právní ochraně dětí, zákon č. 359/99 Sb. ve znění pozdějších předpisů

Zákon o výkonu ústavní výchovy, č.109/2002 Sb.

Zákon o sociálních službách, č.108/2006 Sb.

Chvála V., Trapková L. : Rodinná terapie a teorie jing-jangu, Portál, 2008

Náhradní rodinná péče a transformace systému péče o ohrožené děti v České republice, TRIADA-
Poradenské centrum, o.s., 2008

PhDr. EVA ROTREKLOVÁ

Absolvovala Filozofickou fakultu University Jana Evangelisty Purkyně, rigorózní zkouška z oboru sociálních věd. Ředitelka občanského sdružení TRIADA-Poradenské centrum, o. s. Brno, zástupkyně předsedy poradního sboru NRP při MPSV ČR. V oblasti náhradní rodinné péče působí od roku 1991.

Mgr. VERONIKA HOFROVÁ

Vystudovala psychologii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. V oblasti náhradní rodinné péče působí od roku 1999, členka poradního sboru NRP Zlínského kraje. Mimo to je od roku 2003 ředitelka Občanské poradny STROP ve Zlíně.

SPOLEČNÉ AKTIVITY V OBLASTI SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANY DĚTÍ

- **KONCEPČNÍ A METODICKÁ ČINNOST**
- **PŘÍPADOVÁ PRÁCE**
- **LEKTORSKÁ ČINNOST VE VZDĚLÁVACÍCH PROGRAMECH**
 - ODBORNÁ PŘÍPRAVA NA PŘIJETÍ DÍTĚTE DO RODINY
 - METODY A TECHNIKY PRÁCE V ODBORNÉ PŘÍPRAVĚ PĚSTOUNŮ A OSVOJITELŮ
 - KONCEPCE, PRINCIPY A METODY SOCIÁLNĚ- PRÁVNÍ OCHRANY DĚTÍ
 - METODY SOCIÁLNÍ PRÁCE V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI
 - VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY PRO PĚSTOUNY